

İRAN TÜRKLÜĞÜ HALILARI

RIZA GAFFARİ*

A. HACİMLİ HALILAR

Azerbaycan'ın çeşitli köy ve şehirlerindeki halı süslemeleri uzun süre eski özelliklerini korumuş ve bu şekilde dokunmuştur. Son yıllarda bazı ressamlar halı süslemelerindeki çizgilerde değişiklik yaratmaya çalışmışlar, ancak, tüccarın beğenip beğenmeyeceği bilinemediği için büyük cesaret isteyen bu girişimde ilk kez Ressam Arapzade, süslemelerde bazı değişikliklere gitti. Ne yazık ki, bu girişim tüccar ve dokuyucular tarafından beğeni görmedi ve eski üslûp devam etti. Daha sonra Ressam Kulu, süslemelerde büyük değişiklikler yaptı ve onun yarattığı bu değişiklikler çok beğenildi. Yeraltı olarak adlandırılan bu yeni tarz ressam ve dokuyucuların hergün yeni bir yaratıya gitmelerine yol açtı.

Bu çalışmalar sırasında, Asger Hubanfer'in dokuduğu testi biçimli halının haberi herkesi heyecanlandırdı. (Resim 1) Bu halıların en önemli yanı tezgâhdır. Testilerden birinin, dikişsiz, tek parça halinde dokunmuş kulp ve emziği vardır. Testiler ölçü ve motif bakımından birbirinden farklıdır. Asger Hubanfer'in bu değerli buluşu diğer dokuyucuları da düşündürdü, ancak, bu zor buluşun hangi tür bir tezgâh ile dokunduğu bilinemedi. Sonra bir başka dokuyucu, Asger Hubanfer'in buluşunun geliştirilmiş biçimi olan, bir yüzünde Tebriz yapıları (Erk Kalesi-Makbrtuş-Şüeva) (Resim 2), diğer yüzünde El gölü-Saat Kulesi (Resim 3) ve boğaz kısmında Rıza Gaffari'den bir şiir olan testiyi dokudu. Şiir şöyledir:

Vatanımsın benim ey sevgili canan vatanım

Canım oldukça sana ben derim can vatanım

Kaidesinin altında dokuyucusunun imzasının yer aldığı testide her yedi santimetrede elli ilmek vardır.

Bu çalışmalar halı sanatında inkılap yarattı ve hemen peşi sıra yeni çalışmalar da yapıldı.

Asger Hubanfer'in dokuduğu bir başka testinin ise üzerinde kabartma nakışları vardır. (Resim 4)

Eski halılar **musetteh** olarak dokunmuştur ve serileceği yere göre eni ve boyu hesaplanmıştır. Son dönemlerde yeni fikirler ileri sürülmüş ve yenilik Tebriz’de doğmuştur. “Hacimli” denilen bu halılar çeşitli biçimlerde dokunabilir. Hacim, bir şeyin uzay içinde tuttuğu yerdir. Asger Hubanfer’in bu halısı testi biçimindedir. İçi boş olan bu testinin etrafında hiç dikiş yoktur.

Bundan sonra çeşitli testiler ve vazolar dokundu ve her gün yeni bir eser ortaya çıktı. Ancak, Azerbaycan ile sürekli bir rekabet içinde olan İran dokuyucuları bu tekniği keşfedemediler. İranlılar ile Türklerin tarih boyunca halıları teknik de dahil olmak üzere her yönden farklı olmuştur.

Farsçada ilmek sözcüğünün karşılığı yoktur. İlmek yerine düğüm derler. Ama Türk dilinde ilmek sözü halı için kullanılır ve halı dokuyana ‘ilmek salla’ denilir. Bunun ile ilgili bir de şiir vardır:

İlmek salam pul (para) alam
Ustamın kızını alam
Ustam kızını vermezse
İlmeyi ters salam

İlmek ilmek düş ilmek
Gel ben ölüm düş ilmek
Ben dalaya* kalanda
Halımı soruş ilmek

Böylece, sanatkâr ve hünnerli dokuyucular her gün başarılar göstererek ilimize değer kazandırdılar ve bu sanat dalındaki gelişim hız kazandı.

Son zamanlarda dokunan bir diğer hacimli halı ise Eyfel Kulesi’dir. (Resim 5) Hebib Settari tarafından dokunmuş olan bu tek parça halindeki hacimli halı 80 cm. boyundadır. Dokuyucu çeşitli ölçülerde üç adet testi ürettikten sonra Eyfel Kulesi’ni dokumuştur. 80 cm. yüksekliğindeki kule, gene 80 cm.’lik bir alana oturur. Tek parça halinde dokunan eserin tezgâhını dokuyucu kendisi yapmıştır. Halının içi boştur ve aynen Eyfel Kulesi gibi ayaklar üzerinde yükselir.

B. HALI SANATINDA TABLO

Tablo, özellikle suret, halı sanatının son yıllarda moda olan süslemelerindedir. Halıcılıkta önemli bir yeri olan bu konu, gelişerek bugünkü durumunu almıştır.

* Dalaya: Arkaya

İlk tablo halılar yeterince kaliteli değillerdi ve onlarda belirli bir sahtelik göze çarpardı. Bu halıların çoğu, örnek olarak seçilen resimlerle hiçbir fark göstermezdi. Ancak tablo halının temeli olarak görülen bu eserler, daha sonra gelen değerli çalışmaların esası olmuştur.

Son yıllarda dokunan tablo halılar çok etkileyicidir. Bu eserlerde perspektif ve ışık-gölge düzeni yerliyerinde ve en doğru biçimde kullanılmıştır. Bunlar cansız resimler gibi değil, canlı resimler gibi görülür. Özellikle figürlerin bakışlarında duygu izleri göze çarpar.

“Erdebil eşagirlerinden” olan yaşlı kadının halısı bir insanda olabilecek tüm duygu ve hisleri göstermektedir. (Resim 1) 50 x 70 ölçülerinde olan bu halı Tebriz’in ünlü dokuyucusu Yaşar Azeroğlu tarafından dokunmuştur. Bu kadın tasvirinde, duygu yüklü bakışlar izleyeni etkiler.

“Hint’teki Müslüman Aksakallı” halısı, Yaşar Azeroğlu’nun bir başka çalışmasıdır. (Resim 2) Bu elleri bezeli, ayakları çıplak figür tasvirli, doğal boya kullanılmış halı 70 x 50 ölçülerindedir.

C. HERİZ HALISI

Tebriz dokumacılık merkezi beş esas halı çeşidine sahiptir. Bunlardan ilki Tebriz ve onun çevresinde dokunan, ikinci Heriz veya Goravan, Üçüncü Karaca Kinareleri ve halçaları, dördüncü Sarap köylerinin kinareleri ve halçaları, beşinci Zengan halılarıdır.

Heriz halısının süsleme, boyama ve dokuması onu diğer bölgelerin halılarından farklılaştırır. Heriz kadınları halıları parça üzerine çizilmiş desenler ile dokunur. Parça üzerine çizilmiş bu desenlere çeşni derler. (Resim 1)

Heriz’de değişik motifli halılar dokunur. Bu motiflerin bazılarının adları aşağıda sıralanmıştır:

Heyat nakışı (Resim 2)

Semedhan nakışı (Resim 3)

Efşan nakışı (Şukr guzar ailesi dokumuş) (Resim 4)

Taciri nakışı (Resim 5)

Semedhan nakışı (Musallı dokumuş) (Resim 6)

Axmırlı nakışlı (Resim 7)

Taciri nakışı (Musallı dokuması) (Resim 8)

Taciri nakışı (İsmayıl Bey dokuması) (Resim 9)

Eli Aslan nakışında Leçek ve nacak (Resim 10)

Heriz halısının yelanında semaver nakışı (Resim 11)

Heriz halısında nacak nakışı (Resim 12)

Heriz halısında nacak nakışı (Resim 13)

